

Rien Verhoef

Vertalen en vertaalkritiek

Al vroeg in zijn carrière werd Rien Verhoef (1948) samen met Sjaak Commandeur bekroond met de Martinus Nijhoffprijs voor de vertaling van 1985 van Anthony Burgess. Sinds zijn studie aan het Instituut voor Vertaalkunde van de Universiteit van Amsterdam heeft Rien Verhoef een indrukwekkend en gevarieerd oeuvre opgebouwd: van zijn eerste vertalingen, waaronder 1985 en het hoorspel Het transgalactisch liftershandboek in samenwerking met Sjaak Commandeur, en De avonturen van Augie March van Saul Bellow in samenwerking met Sjaak Commandeur en Anneke van Huisseling, tot werken uit de wereldliteratuur als Lolita van Nabokov en verschillende titels van Faulkner. De laatste jaren is Verhoef vaste vertaler van Ian McEwan.

Wat is er in 20 jaar veranderd? Naar aanleiding van het thema van de Vertaalslag 2015 – kritiek – publiceert Vertaalverhaal deze bijdrage aan het symposium over vertaalkritiek dat de Werkgroep Vertalers van de Vereniging van Letterkundigen in 1996 organiseerde in het Amsterdamse theater Bellevue.

Vertalen en vertaalkritiek

Niet zo heel lang geleden werd een vertaling van mij met de grond gelijkemaakt in een van de kortste recensies die ik ooit onder ogen heb gekregen. De rubriek Net Uit van het *Algemeen Dagblad* signaleerde op 7 juni van dit jaar in vijf regeltjes de verhalenbundel *Een vreemde in deze wereld* van Kevin Canty en besloot als volgt: ‘De originele, Amerikaanse versie is beter. Veel beter.’ Helaas geen naam of zelfs maar initialen van de recensent eronder, want ik had graag geweten wie dat was.

Maar in dit geval kon ik tenminste nog aannemen dat de recensent die originele, Amerikaanse versie onder ogen had gehad, want ook dat kan anders: ik heb eens kritiek gekregen op een vertaling van een recensent die omstandig citeerde uit de brontekst maar daarbij aantoonbaar jokte. Mijn vertaling berustte namelijk op een bandopname van een toespraak die iemand geheel uit het hoofd had gehouden, wat overigens voor een deel natuurlijk de reden was dat de tekst ook in het Nederlands een ietwat warrige indruk maakte.

De situatie is te vergelijken met iets wat me een paar jaar geleden overkwam met een vertaling nog voordat daar een recensent aan te pas kwam. Het ging om een boek dat ik ook zelf hier en daar stilistisch vrij matig vond, en van tijd tot tijd jeukten mijn handen om eens flink in te grijpen. Ik beheerste me, want ik vind nu eenmaal dat een stoeve tekst in vertaling niet opeens een en al soepelheid moet worden, al is de eenstemmige roep daarom van uitgevers en recensenten soms oorverdovend. Toen ik mijn manuscript had ingeleverd en nogal lang moest wachten op de externe persklaarmaker die was ingezet, belde ik eens met de redactie om te vragen hoe het ermee stond. Tot mijn verbazing kreeg ik te horen dat ze een beetje met mijn vertaling in hun maag zaten, want de persklaarmaker had zich intussen beklaagd over de gebrekkige vertaling, van zo’n gerenommeerde vertaler nog wel, en het kostte echt heel veel tijd om de boel wat te fatsoeneren. Zonder mij ook maar iets te zeggen had men ter redactie besloten de persklaarmaker toch maar op de ingeslagen weg te laten voortgaan, en dan zouden ze wel zien hoe ik op de stortvloed van aanmerkingen zou reageren. Ik reageerde verbaasd: in een eerder stadium was immers gebleken dat de uitgeverij maar over één exemplaar van het origineel beschikte en ook in de betere Amsterdamse boekhandel was een tweede steeds onvindbaar geweest. De persklaarmaker bleek dan ook een heel manuscript van een vertaling te zitten bewerken zonder dat zij of de uitgever het nodig achtten dat ze daarbij over een origineel beschikte. Uiteraard kostte het mij dagen om haar arbeid van weken door te spitten en voor 90% af te doen met de opmerking: dan had u destijds bij uw collega van dienst in New York moeten zijn. En hoewel 90% van u dit een bespottelijke geschiedenis zal vinden, bevindt 90% van de recensies en recensenten zich in de positie van genoemde persklaarmaker, en vindt 90% van hun lezers dat in het geheel niet raar.

Moet een recensent van een vertaling dan per se het origineel ernaast hebben? Ach, nee. Hij kan het ook doen zoals de historicus/dichter Schulte Nordholt het eens deed in zijn recensie voor de *Haagsche Courant* van *Waterland*, het boek van Booker Prize-winnaar Graham Swift dat ik in 1984 vertaalde. Schulte Nordholt giste gewoon en verbond alleen daaraan al zijn conclusies, die dan ook als zodanig nog eens niet deugden. Omdat ik deze recensent serieus nam besloot ik bij uitzondering om hierop in te gaan. Niet eens door middel van een ingezonden brief, maar gewoon door de betrokkene te schrijven. Aan het slot van zijn recensie had hij geschreven:

Het boek van Graham Swift [...] is zeer boeiend. Ik heb alleen de vertaling gelezen, en vind die heel redelijk en vloeiend, al denk ik soms wel eens: wat zou er in het oorspronkelijk gestaan hebben? Bij voorbeeld waar sprake is van 'de pastoor en zijn vrouw'. Zou daar 'rector' hebben gestaan of 'vicar' en zou de vertaler zich niet even op de hoogte hebben kunnen stellen van de terminologie van de Engelse kerk en de vertaling daarvan?'

Nu is het natuurlijk al een beetje vreemd om eerst te zeggen dat je alleen de vertaling hebt gelezen en daarna aan te komen met platitudes als 'heel redelijk' en 'vloeiend'. Vooral van dat 'vloeiend' krijg je als vertaler altijd een punthoofd, want wie weet heeft de schrijver juist wel het houderigste proza van de eeuw geschreven en heeft de vertaler dus het tegendeel van een adequate vertaling geleverd. Maar waar ik echt heel treurig van werd was die opmerking over 'de pastoor en zijn vrouw'. Ik citeer u een gedeelte uit mijn brief aan Schulte Nordholt:

Een boek van een Engelse schrijver dat in Engeland speelt blijft een boek uit den vreemde; het feit dat het wordt vertaald doet daar niets aan af. Dat ambtsdragers binnen de Anglicaanse kerk gehuwd kunnen zijn is dan ook een gegeven. Zoals het ook een gegeven is dat bepaalde ambtsaanduidingen op een bepaalde manier vertaald dienen te worden. Uw vermoeden was juist: de pastoor op bladzijde 83 was een rector.

Uit Het groot instinkboek, of: een vertaler zoekt het geluk (een gestencilde verzameling wetenswaardigheden voor vertalers van de hand van NOS-vertaler Ab Westervaarder) citeer ik – ongetwijfeld met zijn instemming:

*'Vingertikken van deskundigen'
Namens The Anglican and Old Catholic Society of St. Willibrord wordt ons erop gewezen dat de Anglicaanse kerk geen dominees kent, maar priesters. Termen als vicar, parson, rector dienen vertaald te worden met pastoor, zoals in Nederland ook gebruikelijk, niet alleen in de R.K.-kerk, maar ook in de oud-katholieke kerk. Met deze laatste kerk onderhoudt de Anglicaanse kerk trouwens al vijftig jaar volledige kerkgemeenschap, d.w.z. de ambtsdragers zijn onderling uitwisselbaar. Een curate noemen we voortaan een kapelaan. Een niet-*

*Anglicaans geestelijke zal in de regel aangeduid worden met minister.
Die mogen we in het Nederlands dus wel een dominee noemen.'*

*De ironie wil dus dat de vertaler zich wel degelijk 'even op de hoogte heeft
gesteld van de terminologie van de Engelse kerk en de vertaling daarvan'. Te
goed zelfs, moet hij vrezen.*

En zo zoekt hij verder naar het geluk...

Dat ik nimmer één regel antwoord van die recensent gekregen heb, zullen we maar aan de PTT toeschrijven. En inmiddels is hij dood, Schulte Nordholt, evenals trouwens die maker van dat onvolprezen instinkboek, Ab Westervaarder.

Ben je als vertaler dan per se in goede handen als je recensent het origineel wel kent? Dat is maar zeer de vraag, want als je ziet hoe recensenten zich soms vergalopperen bij hun bespreking van een origineel, ga je ernstig twijfelen aan de vereiste kennis die dergelijke 'vakmensen' tot oordelen bevoegd moet maken. In een bespreking van Saul Bellow's *Him with his Foot in his Mouth* in de boekenbijlage van *Vrij Nederland* baseerde de recensente destijds een deel van haar betoog op de uitspraak 'elke gaskamer heeft zilveren behang'. In het Engels had zij immers gelezen 'every gaschamber has a silver lining', maar het was niet tot haar doorgedrongen dat Bellow hier speelde met een staande uitdrukking, later door vertaler Sjaak Commandeur natuurlijk weergegeven met 'achter elke gaskamer schijnt de zon'. Of neem een recensie uit *de Volkskrant* van de roman *Deception* van Philip Roth, die begon met een heel verhaal waarom een Nederlandse uitgever nooit een boek zou uitgeven met de titel 'Teleurstelling'. Nu heeft *deception* wel veel weg van ons woord *deceptie*, maar het betekent echt alleen maar misleiding of bedrog, welk laatste woord ook de titel van de Nederlandse vertaling van Rob van der Veer werd.

Kan het dan eigenlijk wel, een goede vertaalrecensie schrijven in het kader van een boekrecensie, want dat is in negen van de tien gevallen immers de praktijk? Eigenlijk niet, natuurlijk. Als er namelijk één bezigheid nog bedroevender betaalt dan die van literair vertaler is het die van literair recensent. Ze mag het besproken boek houden, ze krijgt haar naam in de krant, en ze krijgt nog een bedragje dat wel iets maar niet veel hoger is dan wat het Fonds voor de Letteren de leden van haar adviescommissies voor de beoordeling van vertalingen verstrekt, en de meesten van u hier weten wel waarover we het dan hebben.

Rest wat mij betreft nog één prangende vraag: maakt het eigenlijk wat uit, zo'n recensie? Ter relativering besluit ik graag met twee kanttekeningen bij die vraag, de eerste van twintig jaar geleden, het begin van mijn vertaalloopbaan, de tweede van een jaar of vijf later, een hoogtepunt uit die loopbaan.

In 1976 werd eerdergenoemde Saul Bellow voor zijn roman *Humboldt's Gift* bekroond met de Nobelprijs voor literatuur. Nederlandse vertalingen van Bellow's eerdere werk waren altijd mondjesmaat verkocht, maar of je nu een vrij onbekende Pool of Afrikaan bent – Milosz, Soyinka, Mahfoez natuurlijk, en onlangs weer de dichteres die alleen abonnees van *De Tweede Ronde* kenden –, de Nobelprijs doet wonderen: iedereen wil je stante pede in zijn boekenkast hebben.

Teneinde optimaal te profiteren van de publiciteit rond de prijs werd Bellows werk in sneltreinvaart vertaald. Alleen dat ging natuurlijk al ten koste van de kwaliteit, maar de uitgever maakte het nog bonter: de opdracht werd verstrekt aan iemand die nog nooit iets had vertaald van enig gewicht en die zich dan ook prompt vertilde. Om u één enkel voorbeeld te geven van de peilloze diepte die de inmiddels overleden vertaler soms bereikte: de dichter Alexander Pope is bij ons Paus Alexander komen te heten.

Onder de titel 'Humboldt's nalatenschap verkwanseld' verscheen in *Vrij Nederland* een vernietigende recensie, die van vertaler en vertaling geen spaan heel liet. De affaire groeide zelfs uit tot een heus schandaal, mede dankzij het huilerige weerwoord van de vertaler enkele weken later.

Maar nu komt het: nooit eerder werd een Nederlandse Bellow-vertaling zo goed verkocht. De uitgeverij betuigde weliswaar haar spijt, beloofde beterschap, besloot zelfs het boek niet meer te herdrukken, maar dat leidde allemaal alleen maar tot de volgende bespottelijke toestand: terwijl op twee vroege werken na nog jarenlang het gehele oeuvre van Bellow in vertaling te koop was, gold dat niet voor het boek waarvoor hij de Nobelprijs had gekregen. Het was alsof *Honderd jaar eenzaamheid* of *Dr. Zjivago* of Solzjenitsins *Kankerpaviljoen* niet meer herdrukt zouden worden.

In 1982 werden Sjaak Commandeur en ik bekroond met de Martinus Nijhoffprijs, de hoogste eer die een Nederlands vertaler te beurt kan vallen, en in vakkringen dan ook zeer begeerd. De bekroning gold 'onze gezamenlijke vertalingen van Engelse literatuur', en in het bijzonder de vertaling van het boek 1985 van de Brit Anthony Burgess, die in het geruchtencircuit overigens ook meer dan eens was getipt als mogelijk Nobelprijswinnaar. De Britse Hugo Claus, zeg maar, en inmiddels ook dood, maar iedereen gaat dood in dit verhaal, behalve Saul Bellow, die dan ook in de tachtig is. Burgess was evenmin als Bellow een veelgelezen auteur in Nederland. De enige bekendheid die hij in ons land genoot, stoelde op de verfilming van *A Clockwork Orange*, die hij bovendien nog een volstrekt onjuiste weergave van zijn boek vond.

Ook de uitgeverij van 1985 speelde in op de publiciteit, adverteerde met een pakkend 'de vertalers werden zo juist bekroond met de Nijhoffprijs', en er gebeurde... niets. In mei 1984, drie jaar na verschijning van de vertaling, waren er welgeteld 1732 exemplaren van verkocht. Datzelfde najaar, nog voor het 'titeljaar' was aangebroken dus, verdween het restant van de oplage in de papiermolen, waarmee het boek nog juist ontkwam aan wat destijds gold als het ergste lot: verramsjing bij De Slegte.